

F.F.D QADAŞOVA AYBƏNİZ AZİK
Azərbaycan Tibb Universiteti
Xarici dillər kafedrası
aybaniz.qadashova@gmail.com

İNGİLİS ƏDƏBİYYATINDA TARİXƏN BAŞ VERMİŞ DƏYİŞİKLİKLƏR

Xülasə

Məqalədə qədim ingilis ədəbiyyatı və onun mərhələlərlə inkişaf etməsindən bəhs edilir. Hər bir dövrün yazıçıları və şairləri bu dəyişiklikləri öz əsərlərində əks etdirmişdir.

Məlum olduğu kimi, bu gün dünyanın ən aparıcı dili statusunu qazanmış ingilis dilinin cəmi 6 əsrlik tarixi vardır. XIV əsrdə Böyük Britaniyada rəsmi dövlət dili kimi fransız, elm, din və təhlil kimi latın dili işlənir, sayı yüzdən artıq olan yerli tayfalar isə öz dialektlərində danışdılar.

Belə ki, XIV əsrdən qabaq Böyük Britaniyada “Orta əsrlər ədəbiyyatı” adlandırılan ədəbiyyatı da (eramızın V-XIII əsrləri) mövcud olmuşdur, lakin o, ədəbiyyat tarixə “Anqlo- Sakson” və “Anqlo-Norman” ədəbiyyatı kimi daxil olmuşdur, Həmin dövr adalarda yaşayan xalqların və tayfaların (saks, angl, kelt, irland və s.) şifahi ədəbiyyatı nümunələrinin yaranması ilə xarakterizə olunur. Anglo-saksonların qəhrəmanlıq dastanı olan irihəcmli “Beavult” epozuda o dövrdə yaranmışdır. Qərb İntibahının ən parlaq ədəbi siması olan V.Şekspir müəllifi olduğu 37 pyesinin heç birində ədəbiyyata yeni mövzu gətirməmişdir.

Dünya ədəbiyyatımızda modernist cərəyanının ilk addımlarında məhz ingilis ədəbiyyatında atılmışdır. Keçən onuncu illərin axırlarında Ceyms Coys özünəməxsus üslubda ədəbiyyata yeni standartlar gətirdi. Zaman və məkan, habelə kompozisiya vəhdətinə malik olmayan yeni üslublu bu əsərlər daha çox “şüür axını” epitetini qazandı. Məlumdur ki, romantizm dövrünün ingilis poeziyası oxuculara U.Bleyk, R.Berns, U. Vödvort, R.Sauzi kimi bənzərsiz şairləri silsiləsi bəxş etmişdir.

Açar sözlər ədəbiyyat, yazıçı, janr, poeziya, dil tarixi, nəsil.

Qədim ingilis cə anqlosaks ədəbiyyatı 1066-cı ildə Normand istilasının başa çatması və ingiltərədə saksların, həmçinin yutlar və anqlarkimi digər german tayfalarının məskunlaşmasından sonrakı dövr ərzində anqlosaks ingiltərəsində qədim ingilis dilində yazılır. Ədəbiyyat əsərlərindən ibarətdir.

Bu əsərlərə epik poeziya, aqioqrafiya, incilin tərcüməsi dövlət sənədləri, xronoloji sənədlər, tapmacalar və digər janrlar daxildir. Bəhs edilən dövrdən bütün bu janrlara aid 400-ə qədər qorunub saxlanmış əlyazmalar mövcuddur.

Bu dövrün ədəbiyyat tarixində şifahi xalq ədəbiyyatı erkən ingilis mədəniyyətində sarsılmaz mövqeyə sahibdir. Bu səbəbdən də epik şeirlər çox geniş

yayılmışdır və “Beovulf” da daxil olmaqla bəziləri bu günümüzdə kimi qorunub saxlanmışdır. Hazırki əlyazmalarada qədim ingilis dilində yazılmış bir çox şeir, çox güman ki, müharibə mövzusunda olan erkən german şeirlərindən alınmışdır. Bu tip poeziya, ingiltərəyə gətirildiyi zaman artıq o nəsil-dən-nəsilə şifahi halda keçməkdə idi.

Xronikalar geniş miqyasda tarixi və ədəbi hadisələrdən ibarətdir və diqqətə layiq nümunələrdən biri də anqlosaks xronikasıdır.

Bu isə qədim ingilis dilində yazılmış və anqlosaks tarixinin qeydə alındığı tarixi salnamələr toplusudur. Bu xronikanın doqquz əlyazması bütöv və ya hissələr şəklində günümüzdə qədər qorunub saxlanmışdır. Lakin heç də hamısı eyni tarixi dəyərə malik deyil.

“Maldon döyüşü poeması da tarixi mövzudadır. Bu isə anqlosaksların 991-ci ildə baş verən Vikinq hücumunun qarşısını ala bilmədikləri Maldon döyüşünü məhv etmək məqsədilə verilən addır, adın verilmə tarixi isə məlum deyil. Yalnız 325 misrası bizə məlumludur, poemanın başlığı və sonu isə itmişdir (1 səh: 14-15).

Antik tarix anqlosaks İngiltərəsindən yan keçməmişdir və qədim ingilis dilində olan bir neçə şeir son antik dövrün fəlsəfi mətnlərindən təsirlənə yazılmışdır. Həcminə görə ən böyüyü Kral Alfredin (849-899) 9-cu əsrdə tərcümə etdiyi Boetiusun təsəlli fəlsəfəsi olmuşdur.

İngilis dili bir neçə yüz il bundan əvvəl Britaniya adasının istilaları nəticəsində yaranmışdı. Qədim ingilis dilini başa düşmək olduqca çətin idi. İngilis dilinin bu qədim formasında yazı nümunələri yalnız bəzi ekspertlər tərəfindən oxuna bilir. Bu dövrdən bir neçə yazı nümunəsi qalıb. Bu qəhrəman krala həsr olunmuş “Beovulf” poemadır. Tədqiqatçılar poemanın 7-8-ci əsrlərə aid olduğunu bildirirlər. Poemanın müəllifinin kim olduğu isə məlum deyil. Orta ingilis dili müasir ingilis dilinə oxşayır, lakin onu indi başa düşmək çox çətinidir. O dövrdən bir çox yazılı abidə qalmışdır.

Bütün anqlosaks müəlliflərinin adları məlum deyildir. Orta əsrlər mənbələrində onlardan on ikisinin adı çəkiliş lakin yalnız dördünün ona dilində əsərləri olduğu bilinir. Kadmon, Bid, Böyük Alferd və Sinevulf. Kadmon erkən dövr ingilis şairidir. Onun dövrümüzdə qədər gəlib çıxmır, Yeganə əsəri 7-ci əsrin sonlarında yazıldığı güman edilir. İngilis intibah ədəbiyyatı penzil, Sidney, Martiv, Nashe, Şekspir və Conson kimi dahi yazıçıların əsridir.

İngilis dili ədəbiyyatı e.ə 600-cü ildən başlayaraq İngilis dili bildiyimiz kimi Hind Avropa ailəsinin german dil qrupuna aiddir. Bu dönmə ərzində əhali Roman imperiyasının zamanında Avropanın şimal sahillərinə doğru yayılmışdılar. Bu səbəbdən həmin əhali Anglosaksonlar adlanır.

İngiltərənin normal işğalı 13-cü əsrdə ingilis dilinin və ədəbiyyatının inkişafına səbəb oldu. Bu mərhələdə populyarlıq qazanmağa başlamışdı və “Müqəddəs Ordunun həyatı (1060-1126) Müqəddəs Anselmin müasir bioqrafiyası” və Cənubi ingilis əfsanəsi kimi aqioqrafiyalar yazılır və tərcümə edilirdi. 12-ci əsrin sonlarında Layamon ilk ingilis dili əsər yazmaq məqsədilə Keysib əsərindən təsirlənərək “Kral Artur” və “Dəyirmi mak gecələri” əfsanəsindən bəhs edən “Butt” əsərini qələmə aldı. (Brief history and American Literature səh.3-4) Bu isə həmçinin Anqlosaks

xronikasının yazıldığı vaxtdan bəri ingilis dilində olan ilk yazılı tarixi əsər idi. Bəhs etdiyimiz əsrdə prta əsr ingilis dili kimi də tanınan yeni üslub formalaşır və inkişaf edirdi. Bu isə çətin olmasına baxmayaraq, müasir oxucular və dinləyicilər üçün anlaşılqı görünən ingilis dilinin erkən formasıdır. Orta əsrlərdə ingilis dilinin tərcüməsi, xüsusilə də təklifin başçılığı altında edilən tərcümə oldu.

Restevrasiya dövrü ədəbiyyat nümunələrinə “itirilmiş cənnət”, “Roçeəter sodom qrafı” kəndli qadın komediyası və digərlərindən ibarətdir. Ədəbi əsərlərdə ziddiyyət yaradan Krom Velin Puritan rejminin ədəbiyyat sahəsinə rəsmi müdaxiləsi senzura və küklü şəkildə tərbiyəvi meyarların qoyulması ilə nəticələndi.

Con Drayer İngiltərədə Restavrasiya dövründə ədəbiyyatda əsas üstünlüyü ələ alınır nüfuzlu ingilis şairi, əsəbi tənqidçisi, tərcüməçisi və dramaturqudur. Bekə ki, həmin dövr Drayden erası kimi də tanınmağa başlamışdır. Draydenin ən böyük uğuru Makflekno kimi satirik şeirləridir. Von Lok da özünün fəlsəfi əsərlərinin əksəriyyətini Restavrasiya dövründə yazmışdır. (2 səh: 3-5).

Demək olar ki, 16-cı əsrin sonları və 17-ci əsrin əvvəllərində I.Elizabet (1558-1603) və sonradan I. Ceymsin (1603-1625) hakimiyyəti dövründə Londonda təşəkkül tapmış mədəniyyət möhtəşəm poeziya və dram əsələri yaratmışdır. (İngilis ədəbiyyatı antologiyası. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, səh.3-4). İngilis dramaturqları öz əsərində orta əsr teatrının motivləri ilə faciə janrında, Seneka komediya janrında, Platus və Ferens kimi Roma dramaturqlarının üslublarını birləşdirmişlər. İtaliya, İngiltərədə Renessans ideyalarının əsas mənbəyi idi və atası italyan olan, özü isə I Ceymsin sarayında dövlət dili məsləhətçisi kimi fəaliyyət göstərən dilçi alim və leksikoloq Con Florio əlavə italyan dilinin və mədəniyyətinin əksər xüsusiyyətlərini İngiltərəyə gətirmişdir. O, həmçinin fransız yazıçısı Montenin əsərlərini ingilis dilində tərcümə etmişdir.

İtalyan dili və mədəniyyətinin təsirinə erkən Renessans dövrü ingilis şairi Tomas Vatın şeirlərində ola bilər.

Tüdorlar sülaləsi və I Elizabeti tərənnüm edən poema və fantastik alleqoriya “Faerie Quenne (Şeirli Kraliça)” əsərinin müəllif Edmund Spenser bu dövrün ən önəmli şairlərindəndir. Digər mühüm şəxslərdən biri də ingilis şairi, saray xadimi və əsgər olan Ser Filip Sidneydir və o, Elizabet dövrünün ən məzlum şəxslərindən biri kimi yaddaşlarda qalmışdır.

Erkən Elizabet dövründə yazılmış pyeslərə Sakvil və Nortonun Qorboduk və Tomas Kidin İspan faciəsi əsərləri daxildir. Qordobuk xüsusilə ingilis dilində ilk məzmun dram olduğuna, hadisələrin inkişafının erkən əxlaqi pyeslər və Senekanın müəllifi olduğu faciələrdə səsləndiyinə və sonrakı nəsil dramaturqlarının ondan təsirlənərək yazacağı üslubuna görə , çox diqqətəlayiq və məşhur bir əsərdir. 1582 və 1592-ci illər arasında Tomas Kid tərəfindən yazılan İspan faciəsi və ya Hiromotto yenidən dəli olur əsəri Elizabet dövründə qələmə alınan faciələrdir. (3 səh: 17-18)

Qədim İngilis ədəbiyyatında Vulyam Şekspirin hələ də əvəzolunmaz şair və dramaturq kimi diqqətəlayiqdir. Şekspir ixtisasına görə yazı-pozu işləndirən uzaq idi və çox güman ki, yalnız orta təhsili vardı. O, yazmağa başladığında ingilis ədəbiyyatında hökmranlığı əlinə almış universitet zəkalarından fərqli olaraq nə

hüquqşünas, nə də aristokrat idi. Lakin o, istedadlı və hərtərəfli idi. Şekspir on rixşənd edən Robert Qrin kimi peşəkarları geridə qoymuşdu.

Şekspir tarixi faciə, komediya və son növ roman və ya tragikomediya daxil olmaqla, müxtəlif janrlarda yazmışdır. Şekspir həmçinin Perarx modelində əhəmiyyətli dəyişikliklər edərək, yaratdığı ingilis sonetini məşurlaşdırdı. Marlov digər mövzulara nisbətən daha çox Renessans dövrü insanın mənəvi dramından bəhs etdiyinə görə əsərlərinin predmeti Şekspirdən fərqlənir.

Şekspirin ölümündən sonra şair və dramaturq Ben Conson Yakovun dövrünün aparıcı bədii yaradıcılarındanır. Consonun estetikası Orta əsrlər ədəbiyyatını xatırladır və onun yaratdığı obrazlar yumor nəzəriyesini təcəssüm edir. Yakovun dövründə teatr ədəbiyyatının digər məzlum üslubu Yelizaveta dövründə Tomas kid tərəfindən məşurlaşan və sonradan Con Vebster tərəfindən inkişaf etdirilən intiqam mövzusunda olan pyeslərdir. Vebsterin ən məşhur pyesləri Ağ şeytan və Malfi hensogimiyası əsərləridir.

İntiqam mövzusunda yazılmış pyeslərə Tomas Miditon və Vilyam Rounleyin Dəyişdirilmiş uşaq ilk dəfə 1611-ci ildə nəşr edilən Şirli Tornerin Dinsizin faciəsi Xristofor Marlovun Maltalı yəhudi Andronikus əsəri intiqam mövzusunda olan faciədir.

Romantizm 18-ci əsrin sonlarına doğru avropada meydana gələn bədii ədəbi və intellektual cərəyandır. Britaniya ədəbiyyatında Romantizm dövrü haqda müxtəlif tarixlər irəli sürülür. Robert Börns Romantizm cərəyanının novator şairlərindəndir və ölümündən sonra Şotlandiyada mədəniyyət simvoluna çevrilmişdir.

Şeirlər yazmaqla yanaşı Börns həmçinin Şotlandiyadan xalq mahnıları toplamışdır əsas etibarilə şotland səviyyəsinə yazılmış şeirlər 1786-cı ildə nəşr olunmuşdur.

“Anld Lang Sayn” “Qırmızı,qırmızı qızılıgöl” “Tam o Şanter” və s əsələri Börnsün bütün dünyada məşurluğunu qoruyub saxlayan şeirləri və mahnıları sırasındadır.

Romantizm cərəyanının ikinci nəsəl şairləri sırasına Lord Bayron, Persi Bissi Şelly və Con Kits daxildir.

1879-1824-cü illər arasında Bayron tənqidçilər tərəfindən qınanan yarımçıq qalmış epik satirasını DonJuani nəşr etmişdir. (4 səh: 23-24)

20-ci əsrin son onilliklərində elmi fantastik janr ciddi şəkildə işlənməyə başlanmışdır, belə ki, Artur C.Klarsk, İsaak Asimov, Ursula K. Le. Quin kimi yazıçıların əsərləri bu janrdadır.

Bu janrda yazan müəlliflər arasında digər məşhur yazıçı Duqlas Adany komik elmi-fantastik janrda olan Hitkikin dünya bələdçisin əsəri ilə tanınır. Bu əsər 1978-ci ildə hissələr şəklində radioda səslənməyə başladı. Dorins Lesinq və Marqaret Atvud kimi başlıca belletristlər bu janrda da əsərlər yazdığı halda, Şotland 1 an M.Banks həm ənənəvi, həm də elmi fantastik romanların müəllifi kimi nüfuz qazanmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1.British literature and American literature by Leila Borges. Centro Universitario da cidade 2001

2. Brief History of English and American literature Henry Aboers 2007, New York
Eaton Mouns Cinnate Hemings Pye.2004
3. Marsden Richard The Cambridge Old English reader 2004 Cambridge.
4. İngilis ədəbiyyatı antologiyası Bakı, Şərq-Qərb, 2007, səh 336

Д.Ф.Ф Гадашова Айбениз

Исторические изменения в английской литературе

Резюме

Обыкновенно начало английской литературы относят к началу Англосаксонского периода.

Что касается древнейших памятников англо-саксонского языка, то крупные по этическим произведениям доходят до нас от XI века, если не считать памятников документального характера, хроник текстов закона. Писатели из христианского духовенства перерабатывали некоторые языческие поэмы (<Видсид>, <Жалоба Деора>). <Золотой век> англо-саксонской литературы до нашествия норманнов – эпоха Альфреда Великого, победителя датчан в течение почти двух веков опустошавших Британию.

Во второй половине XI века Англия подвергается новому нашествию норманнов. В течение первого столетия после нашествия норманнов на англо-саксонском языке почти исчезает. С обострением социальной борьбы литература в XIV веке приобретает большой общественный интерес.

Но не только он был основателем нового английского языка.

В XVI веке развитие капитализма идет быстрыми шагами.

XVI век – время расцвета английского гуманизма. Но наибольшего блеска английская литература эпохи Ренессанса достигает в области театра.

В эпоху Елизаветы театр достигает такого не знает история.

Пути нового поколения еще не обрисовались отчетливо.

В большинстве случаев это реалисты, которые однако не прочь затронуть и оккультные силы души.

Ключевые слова: литература, писатель, жанр, поэзия, история языка, поколение.

D.PH.PH Qadashova Aybaniz

Historical changes in English literature

Summary

This article is focused on English language literature rather than the literature of England. It includes writers from Scotland, Wales, the Crown dependencies and the

whole of Ireland, as well as literature in English from countries of the former British Empire.

The English literature has developed over the course of more than 1400 years.

Old English literature or Anglo-Saxon literature, encompasses the surviving literature written in old English in Anglo-Saxon England. The Anglo-Saxon Chronicle is a collection of annals in old English from the 9th century. Oral tradition was very strong in early English culture. Epic poems were very popular and some, including Beowulf have survived to the present day. The only surviving manuscript is the Nowell Codex, the precise date of which is debated. Nearly all Anglo-Saxon authors are anonymous twelve are known by name from medieval sources.

Two old English poems from the late 10th century are the Wanderer and the Seafarer. Both have a religious theme and Richard Marsden describes them. Important British writers between the World Wars include the Scottish poets. Classical antiquity was not forgotten in Anglo-Saxon England and several old English poems are adapted.

Key words: literature, writer, genre, period, history of language, generation.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 15.03.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 30.03.2024

**Rəyçi: professor Məmmədova Z.Ş
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**